

Dobszay Tamás – Forgó András – Ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig.**

Argumentum Kiadó–Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2013. 458 oldal.

2012. november 15–16-án tudományos konferenciát tartottak az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara szervezésében. Az ismertető kötetben a rendezvényen elhangzott előadások többségének szerkesztett és bővített változata olvasható. Az *Előszóból* megtudhatjuk, hogy a szerkesztők betekintést kívánnak adni a rendiség és a parlamentarizmus témájának legfrissebb hazai eredményeibe, minél több lehetséges nézőpontot, vizsgálati módszert, részkérdést és forrást felvonalatva. Emellett reményüket fejezik ki, hogy munkájuk a szélesebb közönség érdeklődését is felkelti, a szakma képviselőit pedig további kutatásokra ösztönzi a nemzetközi összefüggések, az eszmék, a szereplők és az intézmények vonatkozásában. A kötet Kecskeméti Károly bevezető tanulmánya mellett további 29 írást tartalmaz négy nagy, kronológiailag tagolt fejezetben (*Középkor, 16–17. század, 18. század* és *A „hosszú 19. század”*). Egy közel félezer oldalas kötetről lévén szó, az összes tanulmány azonos mélységű ismertetése túllépné a rendelkezésre álló kereteket, ezért a következőkben

egyes szövegek bemutatása óhatatlanul kisebb hangsúlyt kap.

Bevezetőjében Kecskeméti Károly¹ kifejti, hogy a parlamenttörténeti szakirodalom döntő része nemzeti jellegű, azonban elengedhetetlen a tárgy nemzetközi perspektívába helyezése. Kecskeméti érdekes hasonlóságokat lát például a 19. századi francia és magyar parlamentarizmusban a választói magatartás, a választási botrányok (verekedések, csalások, étel- és italosztások), a parlamenti személyzet folytonossága, a száműzöttek/politikai emigránsok képviselővé választása, az értelmiségi cenzus fejlődése, egyes személyek hosszú parlamenti életpályája és egyes követ- vagy képviselődinasztiák tekintetében.

A középkorral foglalkozó fejezet első tanulmánya Tringli István² nevéhez fűződik, aki egy kormányzati forma (a rendiség) és egy kormányzati eszme (a Szent Korona-tan) viszonyát igyekszik feltárni. A szerző két kérdést vizsgál: egyrészt, „találunk-e olyan korszakot a magyar középkorban, amikor ez a kormányzati forma és ez az ideológia egy időben mutatott fel újdonságot”, másrészt pedig, „vajon a rendiség két oldala, az udvar és az ún. rendi intézmények közül melyik használta szívesebben a Szent

* Az ismertetés az NKFIH K 116 166 számú pályázatának támogatásával készült (*A magyar rendiség politikai kultúrája, 1526–1848*; vezető kutató: H. Németh István).

¹ A parlamenti történetírás csendes forradalma (7–23).

² A rendiség és a Szent Korona-tan (27–35).

Korona-tant” (28)? A második írásban C. Tóth Norbert³ arra a kérdésre keresi a választ, igaz-e, hogy a nádori cikkelyeket Mátyás király uralkodása idején állították össze, csak azért, mert később így hivatkoztak rájuk? C. Tóth egyértelműen kompilációnak tartja ezeket, és nem törvénynek, „mely az új, ráadásul részben más berendezkedést meghonosítani kívánó Ferdinánd király és a magyar országnagyok közötti hatásköri viták lecsapódásaként keletkezett Nádasdy Tamás nádorsága előtt vagy alatt” (42). A fejezet harmadik szövegében Neumann Tibor⁴ a Jagelló-korszakról korábban kialakult elmarasztaló történeti felfogást akarja árnyalni az uralkodó hatalmi pozíciójának vizsgálatával az 1490 és 1496 között tartott nyolc országgyűlés idején. Neumann a témához az adott időszakban valószínűleg beszédett királyi jövedelmek mennyisége felől közelít. Úgy véli, hogy II. Ulászló hatalmi pozíciói olyannyira szilárdak lehetnek, hogy – a „mátyási utat” járva – évente akár kétszer is képes volt rendkívüli adót (*subsidium*) megszavaztatni és behajtatni. A *subsidium* megszavazása miatt viszont a király rá is volt utalva a diétára, mely korlátozhatta a mozgásterét. A fejezet utolsó munkáját Mikó Gábor⁵ jegyzi, aki annak a problémának az áttekintését tűzi ki célul, mi lehet az oka, hogy az 1526 előtti időszakból alig ismerünk törvénygyűjteményeket, míg az 1526 és 1600

közötti évekből ezek száma a több tucatot is eléri.

A második, a 16–17. századdal foglalkozó fejezet első tanulmányának szerzője Pálffy Géza,⁶ aki a politika kultúrtörténeti megközelítésében a magyar diéták szimbolikus helyszíneit vizsgálja. Ebből kiderül, hogy a 17. század közepéig az országgyűlés helyszíne többször változott. A 17. század második felében a főrendek a nádor vagy az esztergomi érsek szállása mellett választhatták a pozsonyi „Zöldházat”. Az alsótábla a 17. század első harmadában a ferences kolostorból a Hosszú utcában épülő „Országházba” (Ország Háza) helyezte át üléseit, ahol valószínűleg 1630 májusában tanácskoztak először. A következő tanulmányban Bessenyei József⁷ annak a folyamatnak a bemutatásához kíván újabb adalékokkal szolgálni, hogy miként változott az uralkodó és a rendek közötti hatalommegosztás I. Ferdinánd 1526 és 1547 közötti uralkodása idején a *tractatus diaetalis* rendszerében. A fejezet harmadik tanulmányát Dominkovits Péter⁸ készítette, aki Győr, Moson, Sopron, Vas és Zala megye példáján mutatja be a vármegye és az országgyűlés viszonyát a „hosszú 17. században”. Írásának célja, hogy „egy speciális nézőpontból, nevezetesen a képvisellel rendelkező, követeket delegáló királysági vármegyék oldaláról – a teljesség

³ A nádori cikkelyek keletkezése (36–45).

⁴ Királyi hatalom és országgyűlés a Jagelló-kor elején (46–54).

⁵ Kézírtas törvénygyűjteményeink mint történeti források (55–61).

⁶ A magyar országgyűlés helyszínei a 16–17. században. A szimbolikus politikai kommunikáció kora újkori történetéhez (65–87).

⁷ A *tractatus diaetalis* I. Ferdinánd uralkodása idején (88–101).

⁸ Vármegye és országgyűlés a 17. században. A nyugat-dunántúli törvényhatóságok példáján (102–122).

igénye nélkül eredményeket, valamint további kutatási feladatokat jelezzen” (103). A fejezet negyedik egységében Tatjana Guszarova⁹ az 1625 és 1662 között megtartott tíz diéta alsótábláján megjelent világi köznemes követeket (vármegyei és távollévők küldötteit) vizsgálja, de a városi és alsótáblai egyházi követeket nem. Forrásait javarészt az országgyűléseken készült megjelentek listái és az ott elfogadott dekrétumok, valamint a követek naplóí adják. H. Németh István¹⁰ tanulmányából megtudjuk, hogy a városok a 15. század második felében és a Mohácsot követő években nem éltek a diétai megjelenés lehetőségével, azonban a 16. század közepétől minden város fontosnak tartotta a részvételét. A városok közös fellépését a 17. században az állami adók, a városellenesség, a városi privilégiumok adományozása és a hadi terhek csak felerősítették. A városok politikai befolyása a rendekhez képest alacsony maradt, és saját jogaik védelmétől eltekintve nem emelték fel a szavukat. A fejezetet Gebei Sándor¹¹ írása zárja, aki arra a kérdésre keresi a választ, hogy országgyűlésnek tekinthető-e a szécsényi tanácskozás az ország vezető méltóságai (például a nádor, az országbíró és az esztergomi érsek) nélkül is? Gebei a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság példáját és az események kortárs résztvevőinek szóhasználatát ismertette

kijelenti, hogy „a Szécsényben 1705-ben megalakult konföderáció országos gyűléseit, tehát a konföderáció szécsényi, ónódi, sárospataki, salánki konventjeit, generális conventusait nem helyes országgyűlésnek nevezni, azokat nem helyes a magyar király által összehívott rendi országgyűlésekkel, a diaktákkal azonos jogi szintre emelni” (172).

A harmadik, a 18. századdal foglalkozó írásokat tartalmazó fejezet első szövegében Vajnági Márta¹² a magyar országgyűlés és a *Reichstag* 1486–1806 közötti összehasonlítására tesz kísérletet a szakirodalomra támaszkodva, döntően szakkönyvek eredményei alapján. A gyűlések szerkezete és résztvevői, a gyűlések összehívása és megnyitása, az ülések és a határozathozatal összevetése után úgy látja, van létjogosultsága a két intézmény komparatív vizsgálatának. A következő tanulmányban Ring Éva¹³ hasonlítja össze a 16–18. századi szejmet a magyar diétával a szakirodalom tükrében. Szerinte döntő különbség állt fenn a két diéta között: „az uralkodónak a törvényhozásban és a végrehajtó hatalom gyakorlásában játszott szerepe volt alapvetően más a két országban. A lengyel alsótábla ugyanis dönthetett az uralkodó ellenére, akinek nem maradt más lehetősége az általa ellenzett határozat törvénybe iktatásának megakadályozására, mint a szentesítés és a kihirdetés halogatása” (207). Kalmár János¹⁴ munkájából több pro-

⁹ Vármegyei követek a magyar országgyűlés alsótábláján a 17. században. Társadalmi kép (123–143).

¹⁰ A szabad királyi városok a 16–17. századi országgyűléseken (144–161).

¹¹ A Rákóczi-szabadságharc országos gyűlései (162–184).

¹² A Reichstag és a diéta (187–199).

¹³ A szejm és a diéta (200–209).

¹⁴ Adalékok az 1708. évi pozsonyi országgyűlés megnyitásának körülményeihez (210–217).

tokolláris részletet ismerhetünk meg az 1708. évi pozsonyi diéta kapcsán, melyekkel az uralkodónak foglalkoznia kellett a „nagypolitika” mellett, például hogy magával viszi-e a feleségét Pozsonyba, mekkora hivatali apparátust kér maga mellé és kiket, s hogy a vasárnapi mise miatt mekkora udvari zenekarra tart igényt. Forgó András¹⁵ a munkácsi püspök és káptalan diétai részvételét vizsgálja magyar és beregszászi – a kutatás számára eddig ismeretlen – levéltári iratok alapján abban a reményben, hogy ez az ülés- és szavazati jog megszerzéséért vívott küzdelem a 18. század végi magyar rendiségre vonatkozóan általánosabb érvényű következtetések levonását is lehetővé teszi. Poór János¹⁶ Hajnóczy Józsefnek és Berzevich Gergelynek a 18–19. század fordulóján született egy-egy írásához viszonyítva vizsgálja az ugyanekkor tartott országgyűléseknek az ország védelme, a közterhek, a nemesi adózás, a toborzás vagy katonaillesítés vonatkozásában lezajlott vitáit. Következtetése az, hogy a „tanácskozások [...] sommásan összefoglalva, a nemesi előjogok védelméről és a rendiség királyi hatalommal szembeni pozícióinak a kijelöléséről szóltak. [...] Tulajdonjog, tulajdonhoz kötött (vagy nem kötött) politikai képviselet, törvény előtti egyenlőség, földadó, közteherviselés – néhány egyszerű cél, amelyet ki lehetett volna tűzni [...]. Az országgyűlések azonban ilyen célokat nem tűztek ki” (241). Kovács

Ákos András¹⁷ az 1790–1791. évi országgyűlésen új forrástípusként megjelenő, a diétán elhangzott és nyomtatásban megjelent beszédek, illetve prédikációk közül a *Ballagi Gyűjteményben* fellelhető három forrást elemez. Boronkay József diétai beszéde, valamint Hunyadi Ferenc és Tormási János „országgyűlési prédikációi” kapcsán eszmetörténeti problémák és a korszak politikai gondolkodásának jellegzetességei megragadására tesz kísérletet. A kötet következő tanulmányában a nemzetfogalom nyelvi kérdését Hönich Henrik¹⁸ bontja ki részletesen, aki az 1790 és 1792 között megjelent röpiratokról és folyóiratcikkekről megállapítja, hogy a nyelvről tett állásfoglalások rendkívül változatosak, a képzetek és azok variánsai nem szerzőnként vagy művenként különülnek el, hanem egy-egy szövegen belül tűnnek fel. Vámos András¹⁹ a távollévők követeit vizsgálta az 1708 és 1792 közötti országgyűléseken. Szerinte általában nem igaz az, hogy ez a képviselet a politikai pálya első állomása lett volna, mert a távollévők követeinek mindössze kis hányada futott be megyei karriert. Bár az is kiderül, hogy a sikeres, országos hivatalokat elnyert köznemesek jelentős része volt korábban valamely távollévő követe, de ez talán inkább az egyéni ambíciók nagyságára enged következtetni. A szerző úgy véli továbbá, hogy az evangélikus

¹⁵ Egy politikai küzdelem tanulságai, A munkácsi püspök és káptalan erőfeszítései az országgyűlési részvételért (218–229).

¹⁶ Országgyűlési viták a századfordulón. Változatok az állagörzésre (230–243).

¹⁷ Diétai beszédek és politikai nyelvek, 1790–1791 (244–260).

¹⁸ Nyelv és nemzeti közösség viszonyrendszerének néhány aspektusa egy 18. század végi hanyatláskonceptió tükrében (261–272).

¹⁹ A távollévők követeinek pályafutása két állítás tükrében (273–282).

felekezeti, az ügyvédi hivatás és a távollévők képviselése között szoros az összefüggés. Az evangélikusok felülreprezentáltságának okát az átlagosnál jobb felkészültségükben látja, akiket ezért a katolikus arisztokraták is szívesen bíztak meg akkoriban azzal, hogy a diétán képviseljék őket. Horváth Gyula Csaba²⁰ a politikai elit szűk vezető rétegének családi kapcsolatait elemzi. Munkájából kiderül, hogy az újonnan felemelkedők jó része előbb szoros házassági kapcsolatokat alakított ki egymással, majd a következő generációk révén a régi elittel is. Rámutat arra, hogy a 18. század elején jól elkülöníthető a szoros házassági kapcsolatokkal rendelkező régi elitől az új elit. A század végére azonban az elkülönülés megszűnt, és átfedés mutatható ki a két elit között, azaz az elit egy évszázad alatt jóval zártabbá vált a korábbihoz képest. Szemethy Tamás²¹ azokat a köznemeseket vizsgálta, akik 1720 és 1799 között bárói és grófi rangemeléseket kaptak. A szerző konklúziója az, hogy az 1720 és 1740 közötti időszakban a bárói cím az alacsonyabb rangú köznemes katonáknak és hivatalnokoknak is elérhető volt, míg a grófi rang a köznemesek számára szinte elérhetetlennek bizonyult. Mária Terézia uralkodásának első felében a rangemelések tekintetében erős csökkenés következett be, míg az 1760 és 1780 közötti periódusban ismét nagyobb számú köznemes nyert el főnemesi címet (nagyjából azonos arányban). II. József alatt a rangemelé-

sek ismét csökkenő tendenciát mutatnak, a grófi címre csak a legmagasabb hivatalokat betöltőknek volt esélye. A nagyobb számú bárói címadományozás szinte csak protestáns személyekhez köthető. Szemethy szerint el lehet vetni azt a korábbi tézist, amely szerint a 18. század végére az arisztokrácia „felhígult”.

A kötet záró fejezetében a „hosszú” 19. század témaköréhez tartozó írások kaptak helyet. Pajkossy Gábor²² szerint II. József halála előtt és után néhány hónapig egy igen reményteljesnek ígérkező rendi-nemesi mozgalom bontakozott ki, melynek törekvései főként az 1790 júniusától ülésező országgyűlés hitlevéltervezetében csúcsosodtak ki. A kedvező erőviszonyok azonban 1790 júliusára megváltoztak, 1790 novemberében pedig az udvar a diéta, a vármegyék és az igazságszolgáltatás működésének és szervezetének átalakítását jelölte meg fontos feladatként. Az 1791. évi LXVII. törvénycikk összesen kilenc országos bizottságot küldött ki, és a közjogi-közigazgatási bizottság a diéta rendezését kapta feladatául. A bizottság 1792 novemberében és 1793 áprilisa között ülésezett, összesen 43 ülésen dolgozta ki javaslatait, melyek közül azonban egy sem került az országgyűlés elé. Gergely András²³ az 1848-as országgyűlés rövid jellemzését készítette el munkájában, melyben kiemeli, hogy 1848 forradalma a parlament hatalmi túlsúlyán nyugvó, parlamentáris monarchiát alakított ki, ahol a cenzusos választójog tekinthető az új rendszer liberalizmusa egyik

²⁰ Régi és új elit a 18. századi Magyarországon (283–298).

²¹ Rangemelésben részesült új főrendek a 18. században (299–317).

²² A diéta törekvések, tervek keresztüzében, 1790–1793 (321–328).

²³ Az 1848-as parlament (329–336).

mércéjének, melyet csak egyszeri használatra terveztek megalkotói. Erdődy Gábor²⁴ tanulmányában a reformkori parlamentarizmusra szerinte legnagyobb hatással lévő francia–délnémet konstitucionalista és belga modellt ismerteti, majd arra a következtetésre jut, hogy a nyugat-európai alkotmányok kétségkívül nagy hatást gyakoroltak a reformkori magyar politikai gondolkodásra, ám ennek „alapos feltárása még történetírásunk fontos feladatai közé tartozik” (342). Dobszay Tamás²⁵ írásában Székesfehérvár két diétai követének, Sáy Istvánnak és Eischl Eduárdnak az 1843–1844. évi diétáról fennmaradt irathagyatékát ismerteti. Dobszay e forrás jelentőségét abban látja, hogy részkérdésekben árnyalhatja az eddigi ismereteinket a városi követek tevékenységét illetően. Pálmány Béla a reformkori országgyűlések résztvevőinek statisztikai jellemzését tűzte ki célul, a prozopográfia módszerének segítségével. Tóth Árpád²⁶ a pozsonyi háztulajdonosoknak az országgyűlési ingyenszállások ügyében kialakult konfliktusát tárgyalja. A problémát társadalomtörténeti szempontból közelíti meg, forrásként az 1828. évi országos adóalap-összeírás pozsonyi anyagát, az országgyűlés nyomtatott lakcímjegyzékét és a főlovászmester utasítására elkészített pozsonyi lakó-

házösszeírást használta fel. Pál Judit²⁷ a dualizmus kezdeti időszakának korrupciós jelenségeit és módszereit vizsgálja erdélyi példán. Pál módszertanilag a történeti antropológia és a politika kultúrtörténeti megközelítési lehetőségeit tartja a leginkább használhatónak, mert ezek hidat képeznek a társadalmi folyamatok makro-, a politikai rendszer mezo- és egyének vagy csoportok mikroszintje között. Pál szerint mind a politikusok, mind pedig a választók részéről mutatkozott igény a választás befolyásolásának olyan módszereire, mint például az etetés-itatás, amelyek a kölcsönös társadalmi függések, a paternalisztikus hagyományok továbbélését jelezhetik. Cieger András²⁸ munkájában az 1865 és 1918 közötti magyar parlamenti élet új szempontú kutatási programját vázolja. Célja, hogy „az országgyűlés mindennapjainak a tanulmányozásával a döntéshozatal átalakulásáról, a politikusi hivatás formálódásáról, a közélet szerveződéséről, a nyilvánosság és a politika viszonyáról, valamint a politika rítusairól” (405) tudjon meg többet, vegyes módszertant követve, mind a társadalomtörténet, mind pedig a megújult politikatörténet szempontjait figyelembe véve. Pap József²⁹ a dualizmus kori képviselői életpályaelemzések során felmerült kérdéseket és dilemmákat mutatja be Heves megye példáján. Pap úgy látja, hogy

²⁴ A reformkori magyar parlamentarizmus mintái Nyugat-Európában (337–343).

²⁵ Egy városi követ iratai 1843–1844-ből (344–354).

²⁶ A diétaváros fellázad. A pozsonyi háztulajdonosok érdekei az országgyűlési ingyenszállások körüli konfliktusban az 1840-es években (372–387).

²⁷ Korrupció vagy „hazafias cselekedet”? Választási korrupció Erdélyben a dualizmus kor elején (388–404).

²⁸ Mindennapok a Tisztelt Házban. A nagypolitika társadalomtörténete, 1865–1918. Kutatási program (405–419).

²⁹ A dualizmus kori képviselők életpályaelemzésének dilemmái (420–432).

a vizsgált időszakban egy-egy vármegyére teljes közigazgatási területe helyett annak kerületi egységeit kell alaposabban feltárni, ugyanis egy-egy jelölt kerületéhez való viszonya, társadalmi beágyazottsága között kimutatható a szorosabb összefüggés, ugyanúgy, ahogy a választók foglalkozásszerkezete is a megválasztott képviselő társadalmi helyzetével korrelál. Pap szerint a prozopográfia módszere lehetővé teszi a statisztikai adatközlések meghaladását és életpálya-modellek kialakítását.

Összegzésként egyértelműen megállapítható, hogy a szerkesztők kötetrel kapcsolatos célkitűzése megvalósult, azaz a rendiség és a parlamentarizmus témáját sikerült rendkívül szerteágazóan bemutatni. Elmondható, hogy míg a tapasztalt kutatók általában az összehasonlító és leíró megközelítést

választották, addig a pályájuk kezdetén állók leginkább egy-egy kisebb téma vagy kérdés problémaérzékeny kifejtését preferálták. Az is feltűnő, hogy a kötet szerzőinek megközelítésében két nagyobb történetírói módszer került előtérbe, melyek használatától új eredményeket várnak a kutatók. Egyfelől Kecskeméti Károly, Pálmány Béla és Pap József deklaráltan, míg Tatjana Guszarova, Vámos András, Horváth Gyula Csaba és Szemethy Tamás „hallgatólagosan” (elemzéseik módszerének jellegét tekintve) a prozopográfia eszköztárát használták fel; másfelől pedig Pálffy Géza, Forgó András, Pál Judit és Cieger András a politika újabb, kultúr-történeti jellegű szemléletével közelítettek kutatási területükhöz.

Sebők Richárd